

JÖVŐELMÉLETEK 18.

Nováky Erzsébet

A PARTICIPATÍV MÓDSZEREK AZ INTERAKTÍV JÖVŐKUTATÁSBAN

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

JÖVŐKUTATÁS TANSZÉK

Budapest

2011

JÖVŐELMÉLETEK SOROZAT

Sorozatszerkesztő: Hideg Éva

© Hideg Éva, 1998

ISSN 1419-8789

JÖVŐELMÉLETEK 18.

Írta: Nováky Erzsébet

© Nováky Erzsébet, 2011

ISBN

Lektorálta: Kristóf Tamás

Kiadó: Budapesti CORVINUS Egyetem
Jövőkutatás Tanszék

Tartalom

Bevezető gondolatok	4
1. A participatív jövő kutatás alkalmazásának indokoltsága	5
1.1. Az érintetteket bevonó participatív jövő kutatás szemlélete és célja	7
1.2. A participatív jövő kutatásban résztvevő laikusok	8
1.3. A jövő kutató szerepe és feladatai a participatív jövő kutatásban	9
1.4. A szakértői és a nem-szakértői jövő információk hasznosítása	10
2. Participatív jövő kutatási módszerek	12
2.1. Charette	13
2.2. Syncon	15
2.3. Jövőkerék	17
2.4. Jövőkereső konferenciák (Futures Search Conferences)	18
2.5. Groupware	20
2.6. Futures workshop technika	21
2.7. QUEST	22
2.8. Public Delphi eljárás	23
3. A participatív jövő kutatási módszerek megítélése	24
Felhasznált irodalom	28

Bevezető gondolatok¹

A tanulmány a modern jövőkutatás három olyan sajátosságát/tulajdonságát kapcsolja össze, amelyek egyének, társadalmi intézmények jövőhöz való viszonyában meghatározóak lehetnek. Ezek a jövőorientáltság, a participativitás és az interaktivitás. Logikailag is belátható (és remélhetőleg empirikusan is bizonyítható), hogy ezek között kölcsönös összefüggés létezik.

Minél inkább igaz az, hogy valamely társadalmi csoport/intézmény jövőre orientált, annál inkább igaz lehet az, hogy ez csak a közreműködőknek/stakeholdereknek a társadalmi döntéshozatalban és az ezt megalapozó előrejelzések készítésében való részvételével valósulhat meg. A participativitás tehát előfeltétele és ugyanakkor következménye is a jövőhöz való pozitív viszonyoknak. Az érintettek részvétele nélkül ugyanis a jövőre orientáltság önmagáért való jelenséggé válik, nem pedig a jövő közös, konszenzuson alapuló formálásának eszközévé.

Változó világunkban igaz az is, hogy a jövőre orientáltság annál inkább erősíthető, minél inkább épül interaktív alapokra. A jövőre orientáltság tehát nemcsak az önfejlődése következtében változik/erősödik, hanem annak eredményeként is, hogyan tudnak a résztvevők együttműködni, kooperálni egymással, hogyan tudják egymás jövőre irányuló elképzeléseit, gondolatait közös cél érdekében csatornázni.

Hasonlóan belátható az is, hogy az interaktivitás előfeltétele a participativitás. Minél inkább megvalósul az egyének/társadalmi intézmények részvétele a jövő feltérképezésében és valamely jövőváltozat megvalósításában, annál inkább működhet az interaktivitás. Az interaktivitás működése pedig serkentheti a participativitás erősségét és hatékonyságát.

Az előzőekből az is következik, hogy e három fogalom egymást is erősíti: a jövőorientáltság a participativitást és az interaktivitást, a participativitás az interaktivitást és a jövőre orientáltságot, és az interaktivitás a participativitást és a jövőre orientáltságot. Természetes, hogy ezek az egymásra hatások visszacsatolásokon és korrekciókon keresztül valósulnak meg,

¹ A tanulmány „A Budapesti Corvinus Egyetem kutatási, fejlesztési és innovációs teljesítményének növelése öt interdiszciplináris kiválósági központ létrehozásával /TÁMOP-4.2.1/B-09/KMR-2010-0005” c. projekt keretében készült.

jelezve, hogy egyfajta tanulási folyamat részei. Ez azt is jelenti, hogy mindhárom fogalom fejleszhető és erősíthető, és ez a fejlődés nemcsak önmagukban megy végbe, hanem külső, más tényezők hatására is. Egy társadalom tagjainak jövőorientáltsága függ tehát attól, hogy tagjai mennyire tudnak részt venni a döntés-előkészítő és -hozatali folyamatban, azaz megvalósul-e a részvételük, és attól is, hogy ki tudják-e használni az interaktivitás nyújtotta pozitív externáliákat. A részvételt erősítheti az emberek jövőhöz való viszonya, és az interaktivitás is módosulhat annak következtében, hogy az emberek nyitottak-e a jövőre és hajlandóak-e tenni a jobb jövő érdekében.

A kapcsolatok megvalósulásában kritikus jelentősége van annak, hogy vajon léteznek-e olyan módszerek/eljárások, amelyek alkalmazása során érvényesülhetnek e három fogalom meghatározó tulajdonságai. Eddigi ismereteink és tapasztalataink azt mutatják, hogy az ún. participatív eljárások megfelelnek annak a követelménynek, hogy kifejezzék a jövőhöz való viszonyt, realizálják a participatív szemléletet és erősítsék az interaktivitást.

A továbbiakban ezért a jövőkutatásban használt participatív eljárásokat vesszük sorra, keresve és igazolva ennek az állításnak a megfelelőségét. Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy mindegyik, itt ismertetett participatív módszer egyformán alkalmas e három szempont azonos intenzitású kifejezésére, de azt igen, hogy e módszerek kiválóan szolgálják egy-egy szempont realitását és e szempontok egymáshoz kapcsolódását. A módszerek ismertetését elméleti-történeti gondolatok vezetik fel.

1. A participatív jövőkutatás alkalmazásának indokoltsága

Az 1960-as években létrejött és viszonylag gyorsan terjedő, ún. klasszikus jövőkutatást a szűk szakmaiság jellemezte. A jövő nagy kérdésköreivel különböző tudományterületek képviselői foglalkoztak, tudósok és szakértők tudományos módszerekkel keresték a lehetséges és a kívánatos jövőket. Viszonylag korán kidolgozták és továbbfejlesztették a kollektív szakértői megkérdezésen alapuló eljárások különböző csoportjait (a szóban és az írásban történő szakértői megkérdezés eljárásait), amelyek alkalmazása során a tudomány képviselői kifejtették álláspontjukat a jövő nagy kérdésköreivel kapcsolatosan. A lakosságot ritkán vonták be az előrejelzések készítésének folyamatába, inkább csak közvélemény kutatás

formájában kérdezték meg az embereket egy-egy kérdéskörben, de a nem-szakértői válaszokból levonható következtetések alig képezték az előrejelzések szerves részét.

Az utóbbi években ezen a téren is változás következett be. Napjainkban a jövőkutatók egyre gyakrabban építenek a nem-szakértők ötleteire, kreatív gondolataira és javaslataira (Nováky, 2004). Ezt a társadalmi-gazdasági folyamatok instabilitása és a jelentős társadalmi változások indokolják. Instabil helyzetekben ugyanis nem látható előre egy vagy két, nagy valószínűséggel bekövetkező jövőváltozat, hanem számos jövőváltozat lehetősége jelenik meg. Ezek érzékelését és kidolgozását megkönnyítik és színesítik a laikusok elképzelései, javaslatai.

A lakosság, az egyének vélekedése és a jövőre vonatkozó elvárásai azért kerülnek ma az előrejelzések középpontjába, mert jelenleg is instabil időszakban vagyunk. A volt szocialista országok a társadalmi átalakulás nehéz útját járják, és lakosai még tanulják a demokrácia új szabályait. A világ más részein is megfigyelhetők a nagy változások. Az emberek felismerték, hogy nekik is részt kell venniük saját jövőjük formálásában, ezért mind többen követelik a részvételt (pl. mozgalmak formájában), és mind többen vállalják az ezzel járó fáradságot is.

Megnőtt tehát az egyének és a kisebb-nagyobb közösségek várakozásán, azok megítélésén alapuló jövőformáló, szubjektív tényező szerepe. Az objektív adatokból leszűrhető fejlődéstendenciák nem egyértelműek az előrejelzés klasszikus módszereinek alkalmazásával, hiszen a külső és a belső feltételek, körülmények is instabilak. Ezért különösen nagy figyelmet kell fordítani az egyéneken, a civil szerveződésekben, a helyi vezetésben és a mozgalmakban rejlő erőkre és motiváló tényezőkre. Fontos annak feltárása, hogy ezek az erők miként reagálnak az instabilitásra, mennyire akarják befolyásolni saját és környezetük jövőjét, mennyire hajlandók és képesek a jövő tervezésében részt venni, arra időt és energiát fordítani, és mennyire képesek használható jövőalternatívák kimunkálásában részt venni. Elképzeléseikről úgy szerezhetünk információkat, hogy megismerjük: miként értelmezik az egyének és a társadalmi csoportok a valóságot, és milyen jövővárakozásaik vannak. Ehhez nyújtanak segítséget a participatív jövőkutatók és annak módszerei.

1.1. Az érintetteket bevonó participatív jövő kutatás szemlélete és célja

A participatív jövő kutatást azért nevezzük „participatív”, azaz résztvevői jövő kutatásnak, mert a lehetséges jövőalternatívák kimunkálásában részt vesznek azok, akiknek a jövőjével a jövőkutatók foglalkoznak, akiktől várható, hogy közreműködnek majd a megvalósításban, és akik várhatóan élnek majd az így kialakított világban. A jövőalternatívákat, azaz az egymástól lényegesen eltérő jövőket a jövőkutatók nemcsak szakértők közreműködésével, hanem a laikus nem-szakértőkkel együttműködve dolgozzák ki.

A participatív jövő kutatás *célja*, hogy a jövőkutatók segítséget kapjanak ahhoz, hogy

- olyan témakörökkel foglalkozzanak, amelyek nemcsak érdeklik, hanem érintik is a lakosságot,
- a laikusok elgondolásaira építve szélesíthessék a jövőalternatívák körét,
- a jövőkutatók által kidolgozott jövőalternatívák közel kerüljenek mindazoknak az elképzeléseikhez, akik számára a jövőt formálni gondolják,
- olyan társadalmi konszenzust érjünk el, amelyre alapozva a közösen elfogadott jövő építése harmonikusan mehet végbe.

A participatív jövő kutatás alkalmazása elősegíti azt is, hogy mind többeknek lehessen szerepe a döntések meghozatalában, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz a döntéshozók és azok, akik a döntéseket elfogadni kényszerülnek. Ezáltal javítható a döntéshozatal minősége is, mert a laikusok így nagyobb késztetéssel, a döntéshozók pedig nagyobb felelősségtudattal vesznek részt a megvalósításban.

A participatív jövő kutatás akkor éri el célját, ha a résztvevők megítélései, a jövőről alkotott vélekedései és a jövőre vonatkozó várakozásai nem maradnak felhasználatlanul, hanem beépülnek a közösségi szintű előrejelzések, stratégiák és tervek kialakításának folyamatába. A participatív jövő kutatás szemléletében előállított, jövőre vonatkozó ismeretek fontos, kiegészítő szerepet töltenek be a jövő tudományos alapon való megismerésében.

1.2. A participatív jövő kutatásban résztvevő laikusok

A participatív eljárásban résztvevő jövőorientált állampolgárokból verbuválódhat az a nem-szakértői csoport, amely megfelelő ismerettel, felelősségérzettel és elhivatottsággal képes véleményt formálni pl. valamely település vagy az oktatás jövőjéről. Lehetnek köztük olyanok, akik már korábban is kifejezték érdeklődésüket a témakör iránt, de célszerű minél több önként jelentkező bevonása. A lényeg az, hogy a nem-szakértői csoport alkalmas és képes legyen arra, hogy minél kritikusan lássa a jelent, és minél kreatívabban és előremutatóbban lássa a jövő lehetőségeit és kívánatos változatait. Pl. egy adott település vagy az oktatás jövőjéért elhivatott nem-szakértő állampolgárokat személyesen és levélben egyaránt megkereshetjük, felkérhetjük szóbeli vagy írásbeli megkérdezésben való részvételre. Az a cél, hogy minél szélesebb körben lehessen kreatív gondolatokat, újszerű vélekedéseket összegyűjteni, amelyek segíthetnek egy adott település vagy a képzés fejlesztési koncepciójának minél eredetibb és minél több szempontot figyelembe vevő körvonalazásában. Hangsúlyozzuk az egyéni közreműködés fontosságát, azt, hogy minden résztvevő véleményére kíváncsiak vagyunk. Meg kell tudni győzni a nem-szakértőket, hogy érdemes részt venniük a közös jövőformálásban, és majd a jövőépítésben. A participatív jövőkutatás alkalmazásakor nem hivatalos véleményeket akarunk megtudni, hanem eredeti elképzeléseket kérünk, amelyek újfajta jövőelképzeléseket tükröznek.

A participatív jövőkutatás alkalmazása során nem lehet mindig eleget tenni a reprezentativitás követelményének, de minden egyes kérdés elemzésébe be kell iktatni olyan szakaszt, amely kielégíti e követelményt. Így a vélekedéseket reprezentatív módon választott társaság ellenőrzi. Ennek hiányában esetleg olyan jövőváltozat kidolgozására és elfogadására kerülhet sor, amelyet csupán egyes személyek vagy csoportok tartanak kívánatosnak és megvalósítandónak. Ezzel „félremehet” a participatív szemlélet, és nem oldana föl semmiféle ellentétet egyének és különböző csoportok vélekedése között.

A participatív jövőkutatásnak tettekre, akciókra kell ösztönöznie. A nem-szakértők ugyanis azért (abban a hitben és elszántságban) vesznek részt a közös munkában, hogy olyan jövőalternatívák közös kidolgozásának lehessenek alkotó résztvevői a jövőkutatókkal együtt, amelyért lehet és érdemes is dolgozni. A participatív jövőkutatásban elsősorban az aktív jövőorientáltság (Hideg, Nováky, 1998/b) talaján álló laikusokkal lehet számolni, akik nem kötelelességszerűen, hanem belső indíttatásból töprengenek kreatívan a jövőről, és cselekszenek

aktívan a jövőért. Ha a résztvevőknek sikerül konszenzuson alapuló jövőváltozathoz eljutniuk, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy a megvalósítás mellett is síkra szállnak. Ha viszont nem adódik konszenzusos jövőváltozat, akkor az aktivitás elmaradhat. Ez esetben vállalni kell annak a felelősségét, hogy kimondjuk: további kutatások szükségesek; nem szabad elhamarkodottan dönteni.

1.3. A jövőkutató szerepe és feladatai a participatív jövőkutatásban

A participatív jövőkutatás sem nélkülözheti az elméleti-módszertani ismeretekkel rendelkező jövőkutatót, és fontos, hogy a jövőkutató se idegenkedjen a laikusok előrejelző munkába vonásától. A jövőkutatónak a participatív jövőkutatás minden fázisában határozott feladatai vannak:

- az *előkészítő fázisban* azoknak a témaköröknek a kijelölése, amelyekben számíthatnak a nem-szakértők, a laikusok, a csoportok őszinte és kreatív véleményére,
- a *végrehajtási fázisban* az egyéni és a csoportvélemények összegyűjtésekor, feldolgozásakor a jövőkutató módszertani ismeretei elengedhetetlenek,
- a *kommunikációs fázisban* a jövőkutató ad keretet a lakossági (csoport) vélemények megfogalmazásához, hiszen az ő szintetizáló képessége és ismeretei tehetik teljessé a participatív jövőkutatást; az ő feladata megszervezni azt is, hogy a hivatalos vezetőkkel elfogadtassák a participatív jövőkutatás módszerével feltárt eredményeket.

A *témakörök* megválasztásánál *négy rendező elv* érdemes szem előtt tartani. Az egyik, hogy olyan témaköröket érdemes elemezni és megvitatni, amelyek érdekesek és fontosak egy nagyobb közösség jövője számára is. Fontos, hogy a közös munkából ne sok időt raboljon el a mindennapok kicsinyes problémáinak elemzése. A másik rendező elv, hogy olyan témakörök megvitatásába kell bevonni a laikusokat, amelyekben ők kompetensek és meglátásaikkal, tevékenységükkel előre tudják vinni a dolgokat. A harmadik rendező elv, hogy a témakörök lehetőleg ne csak a jelen vagy a közeljövő szempontjából legyenek lényegesek, hanem hosszabb távban is. Ne zárkózzunk el olyan kérdésektől sem, amelyek nagyobb horderejű társadalmi változásokat készíthetnek elő – ez a negyedik rendező elv.

A végrehajtási fázisban a jövőkutatónak nagy biztonsággal kell tudnia, hogy milyen *participatív módszert* célszerű alkalmazni: kiscsoportosat vagy nagycsoportosat,

visszacsatolást vagy anélkül, személyeset vagy személytelent. Ha valamelyik módszer nem válik be, a jövőkutatóknak át kell tudni térnie egy másikra. A módszerek korrekt alkalmazásáért is a jövőkutató felel.

A jövőkutató ügyelhet a *résztevők reprezentativitására*, végiggondolhatja, hogy kiket, milyen szervezeteket, a civil szféra mely képviselőit, milyen mozgalmak reprezentánsait kérjék fel a részvételre. Felel azért, hogy a laikusok megértési szintjének megfelelően vezessék elő a témákat. A jövőkutatóknak használnia kell a modern kommunikációs eszközöket is, hogy meg tudja szólaltatni a távol levőt is, és meg tudja teremteni a folyamatos válaszadás lehetőségét is. A jövőkutató feladata továbbá, hogy ösztönözzön embereket a részvételre és hozzásegítse a résztvevőket ahhoz, hogy „előjjenek belőlük” a kreatív gondolatok és ötletek. Fontos, hogy a résztvevők úgy érezzék, hogy érdemes idejüket arra áldozni, hogy a közösség gondjaival, problémáival jövőcentrikusan foglalkozzanak.

A *kommunikációs fázisban* a jövőkutató felelőssége az eredmények olyan megjelenítése, amelyben mindenki megtalálja saját véleményét, visszaigazolva látja saját fontosságát a részvételben. Ha a participatív jövőkutatás „megáll” azon a szinten, hogy a résztvevőkkel feltárták a jövő fontos kérdéseit, felvázolták a közösség jövőjének lehetséges változatait (alternatíváit) és megvitatták a lehetséges és kívánatos alternatívákat, de ez nem ösztönöz aktivitásra, akkor a participatív jövőkutatást végző és irányító jövőkutatók nem végeztek eredményes munkát.

A participatív jövőkutatásnak fontos eleme a tevékenységek, az elvégzendő feladatok körének megjelölése, ezért a jövőkutató feladata az is, hogy a közös eredményekre építve a résztvevőket aktivitásra ösztönözze. A résztvevőktől kapott ötleteket is felhasználva, azokat tudományos módszerekkel feldolgozva, a jövőkutatóknak el kell érnie, hogy a nagy többségnek tetsző jövőalternatívákat megvalósítsák. Ebben a jövőkutatóknak a döntéshozóhoz, a hivatalos vezetéshez is meg kell találnia az utat.

1.4. Szakértői és nem-szakértői jövőinformációk hasznosítása

A participatív jövőkutatási módszerekkel nyert eredmények *közvetlenül* használhatók az érintettek, résztvevők jövőformálásra irányuló tevékenységének ösztönzésére, tudatosságuk növelésére, akcióik összehangolására. Növelhető az az érzésük, hogy nincsenek egyedül,

másokat is hasonló problémák foglalkoztatják, a többiek is a jövőn dolgoznak, és hasonlóan tevékenykednek. Az eredmények a tágabb környezet jövője alakulásának feltérképezése céljából *közvetetten* is felhasználhatóak. A participatív jövőkutatás módszerei ugyanis arra építenek, hogy az érintettek mit gondolnak közvetlen környezetük jövőjéről, mit tudnak és akarnak tenni azért. A helyi elképzeléseknek és akcióknak azonban van hatásuk a tágabb környezet jövőjére, más csoportok akcióira is. Kedvező esetben ez a hatás szinergikus, tehát a pozitív hatások egymást erősítik, de az is lehetséges, hogy éppen a jövőbeni konfliktusokat erősítik fel. Ezeknek a tágabb hatásoknak a felmérésére, becslésére is felhasználhatóak a participatív jövőkutatási módszerekkel nyert eredmények. Ennek egyik módja lehet, ha a jövőkutatók összefüggés vizsgálattal és konzisztencia vizsgálattal keresik a különféle vélekedések, akciók közötti lehetséges kapcsolatokat és azok milyenségét. Ennek révén a tágabb környezetre vonatkozóan komplex jövőalternatívák és elfogadható jövőalternatívák hozhatók létre. Bár ezeket a jövőkutatók hozzák létre, mégis érdemes megkülönböztetni a hagyományos értelemben vett alternatívaképzéstől: itt ugyanis nem a szakértő vagy a jövőkutató állapítja meg azokat, hanem a jövőkutató a szakértői és a nem-szakértői helyi vélekedésekből, cselekvési szándékokból mutatja ki.

A hazai gyakorlatban erre az egyik jó példa az a kutatás, amelynek célja *a szakképzés jövője különféle alternatíváinak és variánsainak képzése volt*. Az előrejelzés 1996-ban készült (Hideg, Nováky, 1998/a). Az eljárás lényege az volt, hogy a szakképzési rendszer funkcionális szereplőit kérdeztük meg, hogy miként vélekednek a szakképzés jelenéről és jövőjéről. Szakértőként a szakiskolában tanító szaktanárokat kértük fel, akik kétfordulós Delphi eljárás keretében fejtették ki vélekedésüket, valamint a munkaadókat, akik egyfordulós Delphi-ben formáltak véleményt arról, hogy milyen igényeket támasztanak a képzettség minőségével szemben. Nem-szakértőként az iskolásokat és a szülőket kérdeztük meg, hogy mennyire elégedettek a szakképzéssel, mik a terveik az iskolázottságuk javítása céljából és gyerekeik iskolázása szempontjából.

A reprezentatív minták alapján begyűjtött különféle szakértői és nem-szakértői vélekedéseket külön-külön dolgoztuk fel, arra helyezve a hangsúlyt, hogy a résztvevők mennyire eltérően vélekednek. Ezután ezekből sajátcsoport szempontú jövőváltozatokat formáltunk minden megkérdezett csoportra vonatkozóan. Majd utána logikai azonosságokat, hasonlóságokat és különbségeket kerestünk a különféle jövőváltozatok között. Ezután kapcsoltuk össze az egyes csoportok logikai azonosságokat és különbségeket mutató, jövőre vonatkozó állításait a

szakképzés jövője szempontjából fontos kérdéskörök (iskolarendszer, annak működése, a képzés tartalma, munkaerőpiaci kompetenciái stb.) szerint. Majd azok alapján fogalmaztuk meg a komplex alternatívákat és változatokat a hazai szakképzés átfogó fejlődésére vonatkozóan.

A másik példa hazánk társadalmi-gazdasági fejlődése *elfogadható jövőváltozatainak keresése* (Nováky szerk. 2001). E kutatásban jövőkutató szakemberek fogalmazták meg a várható világgazdasági és hazai gazdasági folyamatokat, valamint a politikai forgatókönyveket. A *lehetséges jövőket* ezekre építve és ezeket összekapcsolva dolgoztuk ki. A lehetséges jövőket az egyének és intézmények jövőorientáltság-vizsgálatából levonható következtetések, valamint az új társadalmi és egyéni értékekre épített *várakozásokkal vetettük egybe*, és *kerestük* azokat a *jövőváltozatokat és jövőalternatívákat*, amelyek megvalósulását a társadalom kifejezetten támogatja, amelyeket elfogad, illetve amelyeket elutasít.

Az előző két megközelítésben *a szakértői és a nem-szakértői megközelítés nyújtotta ismereteket úgy tudtuk egymáshoz kapcsolni, hogy az egyik információhalmoz sem dominált a másikhoz képest, és így egyik ismerethalmazból sem vettünk el semmilyen lényegeset*. A participatív vizsgálatok azt tükrözik, hogy járható út a nem-szakértők, a laikusok bevonása a jövőváltozatok szisztematikus keresésébe. A laikusok éretek arra, hogy véleményüket és jövőre vonatkozó várakozásaikat megfogalmazzák, a jövőkutatók pedig nyitottak arra, hogy ezeket a tudományos jövőkutatás eszközeivel feldolgozzák és beépítsék a jövőalternatívákba. E megközelítések szakértőt és nem-szakértőt egyaránt cselekedetekre, tettekre (akciókra) ösztönöznek.

2. Participatív jövőkutatósi módszerek

A modern participatív módszerek a jövőkutatásban már az 1960-as, 1970-es években változatos formákban megjelentek (Glenn, 1994), széles körű alkalmazásukra azonban csak az utóbbi évtizedekben került sor. A participatív jövőkutatósi módszerek alkalmazása tovább erősödött a foresight megjelenésével. A következőkben a leginkább használatos participatív eljárásokat mutatjuk be (Nováky, 2004).

2.1. Charrette

A *Charrette* képszerűen bevezet a participatív módszerek történetébe és tulajdonságába. A *charrette* francia szó, kis kordét jelent. A 19. században Párizsban a művész és építész hallgatók kis kordén vitték be az egyetemre a munkáikat. A hallgatók gyakran akkor sem tudták befejezni határidőre a terveiket, a szakdolgozatukat, mint sokszor ma sem tudják. Rajzaikat és terveiket a kis kordén utazva fejezték be. Amíg haladtak az országon keresztül az egyetem felé, az arra járó parasztok, kocsmárosok javításokat javasoltak – ide kicsit több pirosat, oda kicsit kevesebb zöldet, ide még egy kaput, oda még egy tornyot. Így a munka „charrette design” („kordécska terv”) lett, ami a nagyközönség hozzájárulásával készült el határidőre. Az építészek ezt az elvet alkalmazva a tervezésbe bevonták a megrendelőiket is. Később, az 1960-as években az USA-ban a *város- és oktatási tervek készítői*, amikor szembetalálták magukat azzal, hogy a polgármesteri hivatal és a lakosság ellentétesen vélekedett, összehozták őket „charrette”-ben, hogy elősegítsék a jövőnek megfelelő megegyezést.

A *Charrette* gondosan tervezett szemtől-szembe eljárás. Célja, hogy segítségével nagyon rövid időn belül a társadalom különböző szegmensei, csoportjai között konszenzust alakítsanak ki. A pre-charrette tervezési szakaszban a fő témát komponenseire bontják, amelyekkel külön csoportok foglalkoznak, és amelyeket időnként visszajeleznek az egész társaságnak. Az egésztől visszajelzések érkeznek a következő kör csoportmegbeszéléseire. A *charrette* eljárás oda-vissza pulzál a kics csoporttól a nagy csoportba (vagy az egészbe), amíg általános konszenzust el nem érnek a megadott határidőre. Ekkor az „egész” jelentést készít mindenki számára: a médiáknak, a kormányhivataloknak és a nagyközönségnek, a médián keresztül adva tájékoztatást a végső eseményről (változatról). A *charrette* mérete változik 50-től 1000 emberig, és egy naptól két hétig tarthat.

A *charrette* gyakorlati alkalmazásakor először meg kell határozni az *új kutatási irányt*. Ezt felvetheti egy személy vagy csoport, egy kormányzati vagy civil szervezet. A felvezetők viszik a kutatási irányt a kormányzó bizottság (steering committee) elé, miután megszerezték az anyagi forrásokat a vizsgálathoz. A kormányzó bizottság 8-12 olyan személyből áll, amelyeknek van valami közük a kutatási irányhoz. Facilitátor nincs köztük, ők később

kapcsolódnak be. Ha a kormányzó bizottságon kívül szükségesek vezetők is, akkor tanácsadó testületet is létrehozhatnak.

Barry Schuttler – aki 50 charrette-ben vett részt – szerint az alábbiak a *kritikus tényezők*:

- a folyamatba vonjanak be a tervezéshez értő döntéshozókat;
- legyen olyan része a tervnek, amelyik folyamatos;
- a döntéshozatalba vonjanak be közösségi rezidenst;
- olyan vezesse a charrette-tervet, aki tisztában van a politikai realitásokkal;
- vegyen igénybe tapasztalt charrette-menedzsert, aki majd az eljárást közvetlenül irányítja.

A pre-charrette tervezési szakasz egy hónaptól egy évig tarthat. Az, hogy hány napig tart a charrette, függ a téma bonyolultságától és attól, hogy hányan vesznek részt benne. 300 ember háromnapos charrette-je átlag 3 hónapos előkészítést igényel, ötnapos 1000 résztvevővel 6-8 hónapot. Az előkészítő időben a kormányzó bizottság hetente találkozik. Ekkor meghatározza:

- a leendő 4-10 beszélgető csoportot,
- listát készít a kérdésekből; meghatározza, hogy mik a lehetséges alternatívák;
- embereket talál, akik képviselni fogják a különböző választható szempontokat;
- az adott kérdésekről összegyűjt minden releváns nézetet;
- kiválaszt egy csoport-facilitátort, ezen kívül külső jövőkutató szakembereket, konzulenseket, és szükség szerint más szakértő személyeket (pl. pénzügyi vezetőt, PR szakembert, média-tájékoztatót);
- készít egy kezdő végrehajtási tervet;
- charrette igazgatót és adminisztrátorokat szerződtet.

A *charrette igazgató* felelős a végső tervért. Reputációja és „tisztasága” a siker feltétele. Ismernie kell a csoport-dinamikát és végig megtartania saját integritását. Tudnia kell nem autoriter módon dolgozni, kezelnie kell a kétértelműségeket, rugalmasnak kell lennie, és szükség esetén be kell avatkoznia a folyamatba. A *bizottság facilitátorainak* ismerniük kell azt a résztémát, amivel majd foglalkoznak. Akit erre kiválasztanak, az tagja lesz a kormányzó bizottságnak. Minden facilitátornak legyen 1-3 konzulense, akik szakemberek az altémában,

tudnak válaszolni kérdésekre, és folyamatosan tájékoztatni a bizottságot. A *többi résztvevő* vagy egy bizottsághoz csatlakozik az egész folyamat alatt, vagy rotáció lesz közöttük. Minden bizottságban legyenek fókusz-résztvevők, akik feladatot kaphatnak, hogy segítsék a bizottságot.

A charrette csúcspontja a *jury day* (zsúri nap). Ekkor ismerteti a charrette igazgató az eredményt. A média tájékoztatása nagyon ajánlott. Az újság-tájékoztatás is ajánlott a charrette ideje alatt, de inkább koncentráltan a zsúri napon, úgy, mint egy sajtó-konferencia. A charrette igazgató nem hagy kétértelműségeket, de nem mossa össze a csoportok jelentéseit sem. Fontos, hogy a végső prezentáció holisztikus, integrált és konzisztens legyen, tartalmazzon normatív elképzelést a jövőről stratégiával és általános alkalmazási vázlatervvel együtt.

A charrette-ben az a „trükk”, hogy kiküszöböli az „ők” és a „mi” közötti különbségtételt. Nincs kizárás a részvételt illetően, csak a határidő szab korlátot. Ha túl sokáig vitatkoznak konszenzus nélkül, akkor nem készül riport. De, ha a döntéshozók, a magánszemélyek és a szakértők képesek konszenzusra jutni, akkor valószínűleg kedvező lesz a fogadtatás is.

2.2. Syncon

A SYNCON-t *Barbara Hubbard* és *John Whiteside* dolgozták ki az USA-ban. 1971-ben speciális participatív „folyamatot” hívtak össze, amit SYNCON-nak neveztek el, mert „Synergetic Convergence”-re (szinergia hatásra) törekedtek. A legtöbb SYNCON konferenciát a The Committee for Future vezette élő televízióadások formájában tartották az 1970-es években. A civilizáció általános jövőjével foglalkoztak, néhány kiemelt témára koncentrálnak, mint az űr-program jövője, a technológia és a társadalom, az energia jövője, valamint néhány földrajzilag meghatározott speciális témákra (mint például Los Angelesben a fiatalok etnikai konfliktusai, vagy Jamaica nemzeti tervei).

A Syncon a participatív eljárások közül a leginkább jövőorientált és a leginkább holisztikus. Eredetileg arra tervezték, hogy választ adjon a következő kérdésekre: *milyen jövőn tud mindenki továbbdolgozni, és milyen félreértések tesznek szükségessé új megoldásokat ahhoz, hogy a közös munkálkodás létrejöjjön?* Emberek találkoznak csoportokban, hogy feltárják a jövőt, aztán összejönnek más csoportokkal, hogy együttes jövőt építsenek és integrálják a különböző elképzeléseket. Ha nagyon változatos csoport tud összejönni, megosztják álmaikat,

közös alapot találnak, és akkor új felismerések (tudatosság) keletkezhetnek, amelyek az egész folyamatot gyorsíthatják.

Az eljárás tehát kiscsoporttal kezdődik, ami beolvad nagyobb csoportba, és végül létrejön a teljes csoport. Ez a folyamat hatalmas előre tervezett kerékszerű környezetben jön létre, hangsúlyozva a mai részekre szakadt társadalmunkat. A csoportokat elválasztó falak olyanok, mint a kerék küllői. A Syncon kerék belső szekciója – társadalmi szükségletek, alkalmazott technológiák, környezet, termelés, kormány és más területek – képviseli a kultúra, a nemzet és a közösség egy-egy működési területét. A külső szekciók képviselik a jövőlehetőségek növekvő határait a biológiai evolúcióban, a fizikai tudományokban, az információs fejlődésben, a politikai-gazdaságtani elméletekben, a földön kívül, az emberi természet evolúciójában, a hivatásokban vagy művészetekben, és a meg nem határozott jelenségekben. Ez a három és fél napos eljárás rendszerint élő televízió-adásban történik, számítógépes kommunikációval azok számára, akik nem tudnak jelen lenni a Syncon helyszínén.

Minden Syncon szekciónak van tanácsadója, aki segít ésszerű keretek között tartani a célokat, a szükségleteket és a forrásokat, egy koordinátora, néhány vezető szakértője, és interaktív televíziója, ami összekapcsolja a kerékagyat (a központot) a többi szekcióval, és kommunikál a kívül lévő közösséggel, élő televíziózás formájában.

A Syncon megkezdése előtt – amikor a kerék már felépült és a TV-ket beállították – a szekció-koordinátorok megbeszélik, hogy milyen hangnemben kezdjenek. Fontos, hogy optimális alaphangulatot teremtsenek, és, hogy az első másfél nap alatt mindenből kihozzák a lehető legjobbat. A másfél nap után lebontják a falak egy részét, ezután két napig nagyobb csoportok beszélgetnek együtt. Végül, az utolsó napon délben minden falat lebontanak, hogy nagy közös beszélgetés alakulhasson ki.

A Syncon koordinátor az egész idő alatt nyomon követi az egész folyamatot. A kerék körül jár, beszél a TV-rendezővel, a producerrel és a többi koordinátorral is. A kritikus helyzetek gyakran fájdalmas, tartós konfrontációkat okoznak. Ilyenkor azokat, akik ilyenbe bekerültek, megkérlik, hogy mutassák be vitájukat az „összességnek” az utolsó napon. Lehetséges, hogy a Syncon koordinátor határidőt ad, amikor a vitát meg kell oldaniuk. Előfordul, hogy két szekció résztvevőit „Synconsole” útján összehozzák, ha kölcsönös megbeszélés látszik szükségesnek. A koordinátorokat arra biztatják, hogy legyenek a hallgatóik vezetői és

alkalmazzanak minden lehetséges facilitálási módszert (pl. két csoportot egyesíthetnek, előtte kijelölve egy közvetítőt, a bizottságokat ketté is oszthatják, majd újraegyesíthetik).

Az eljárás alatt rövid (15 perces) bemutatót tarthatnak a bizottságokon belül, hogy a vezetők a fontos információkat megosszák. A Syncon-kerékben 50-500-an tudnak részt venni, de ezek kapcsolódhatnak be telefonon, miközben nézik a televíziót otthonukban. A TV-nézők közvetlen kérdéseket tehetnek fel a kerék bizonyos szekciójához, vagy kérdezhetik a szakértőket, akiktől azonnal választ kapnak. A napi intenzív szellemi munka végén az esti programok – amelyeken a jövőt művészi eszközökkel is kifejezik – szórakozást és ellazulást segítenek, valamint lehetővé teszik a gondolatok rendszerezését.

2.3. Jövőkerék

A *jövőkerék* (Glenn, 1994/b) hasonló, de lényegesen egyszerűbb eljárás, mint a Syncon. A jövőkerék alkalmas trendek és események másodlagos és harmadlagos (negyedleges) hatásainak, következményeinek azonosítására és csoportosítására. A módszer a jövővel kapcsolatos gondolataink és kérdéseink rendszerezésének technikájaként úgy is értelmezhető, mint egy strukturált brainstorming. Az eljárás során csoportosítják az átgondolandó kulturális, politikai, pszichológiai, technológiai, környezeti és gazdasági hatásokat. Figyelembe vesszük a történelmileg befolyásoló tényezőket, a jelenlegi összefüggéseket és a jövőbeni hatásokat, következményeket, tehát az eljárás elősegíti a három idődimenzióban való gondolkodást.

A jövőkerék használatával a lineáris, hierarchikus és a végletekig leegyszerűsített gondolkodásmód hálózat-orientálttá, organikusá és komplexebbé válik. Ösztönzi a komplex, evolúciós gondolkodást, hangsúlyozva, hogy a következmények nem egymástól függetlenül külön-külön következnek be, hanem gyakran evolúciós, interaktív sorozatot alkotva. Áttekinthető, vizuális térképet nyújt az interakciók lehetséges komplexitásáról. Erősíti a jövőorientált szemléletet és az alternatív scenáriókban megjelenő multi-koncepciók kidolgozását.

A módszer előzetes jövőkutatás-módszertani ismeretek hiányában is eredményesen alkalmazható akkor, ha már egy megtörtént vagy még várható esemény hatásait szeretnénk szisztematikusan összegyűjteni és rendszerezni. Egyszerűsége és könnyű értelmezhetősége okán kedvelt eljárás. Meggyorsítja és leegyszerűsíti az emberek gondolkodását a jövőről. A

jövőkutatás bármely pontján alkalmazható trendek és további események további megértésére. Nem feltétel a magas fokú képzettség, és könnyen adaptálható bármilyen szituáció vizsgálatára. Egyszerűen használható eszköz bármely csoport jövőről való kollektív gondolkodásának a megismerésére. Segítséget nyújt a pozitív és negatív visszacsatolási hurkok azonosításához: a magasabb fokú következmények esetenként visszakanyarodhatnak az eredeti kijelentéshez. A módszer segítheti a döntési folyamatot is, mert ha egy várható esemény bekövetkezésének túlságosan sok negatív, a társadalmat veszélyeztető hatása várható, komoly érv szólhat a döntés elhalasztása mellett.

A szimulációs játékhöz vagy a Delphi eljáráshoz hasonlóan a jövőkerék sem jobb, mint a kollektív vélemény-keresési módszerek általában. Kialakíthat egy csoportvéleményt arról, hogy résztvevők mit értenek az állítások között jelentkező okozati kapcsolatokon, amikor esetleg sokkal kívánatosabb lenne, ha csak azonosítanák a korrelációkat. A módszer olykor túlzottan leegyszerűsítő, elhomályosítva a különbséget a az azonos hatások és közösségi élet között. Hiba úgy ítélni a lehetséges hatásokat és következtetéseket, mint amik valóságosan reprezentálják a jövő történéseit. Különös figyelemmel kell kezelni azokat az eseményeket, amelyek további hatások lavináját indíthatja el. A jövőkerék segíthet ezek azonosításában is.

2.4. Jövőkereső konferenciák (Futures Search Conferences)

A *Jövőkereső konferenciát* Fred Emery, ausztráliai rendszerelmélet-tudós fejlesztette ki 1960-ban, hogy közös alapokat találjon 30-65 személy számára. A legspeciálisabb Jövőkereső konferenciát Marvin E. Weisbord fejlesztette ki az 1980-as évek elején, hogy segítsen abban, hogy nagyon különböző emberek közösen tudjanak kidolgozni jövővíziókat és stratégiákat. Ez a módszer a kis és a nagy csoportos ülések közötti pulzálás miatt hasonlít a charrette-hoz, de szerkesztettebb.

Ha egy intézmény, egy nemzet vagy egy vállalat felismeri annak szükségességét, hogy szeretné tudni a jövő fejlődési irányait, Jövőkereső konferencia keretében dönthet arról, hogy miként keresi ezeket és a stratégiákat. Mint más participatív eljárásokban, a Jövőkereső konferencián is képviselni kell azokat, akik a legkritikusabb helyzetbe kerülhetnek az új irányok alkalmazásakor, és akikre az új irányok a legnagyobb hatással lesznek. A konferenciák két-három napig szoktak tartani; két facilitátorral és 30-65 résztvevővel szokták megrendezni azokat. A facilitátoroknak érteniük kell a participatív technikákhoz és fontos,

hogy érdekelje őket a konferencia intellektuális tartalma, és emocionálisan maguk a résztvevők is. A résztvevők legfőbb feladata, hogy közösen meghatározzák, hogy mi a probléma, és mit kellene megoldani.

A konferenciafolyamatnak *öt fázisa* van. Minden egyes fázis három óráig tartson, így az egész program 15 óra két vagy három nap alatt lefolytatható.

- *1. fázis: A trend azonosítása.* Meghatározzák a globális trendeket, felírják egy kartonra, és a falra kiteszik. Négy vagy több csoportra oszlanak. Minden csoport készít normatív és nagyon valószínű scénáriót, amit aztán együtt megbeszélnek. A facilitátorok segítségével meghatározzák a legvalószínűbb scénáriókat.

- *2. fázis: A releváns trendek elemzése a hatás szempontjából.* A konferencia megvizsgálja azokat a trendeket, amelyek a konferencia témakörében a leginkább relevánsak. A leginkább releváns scénáriókat kis csoportokba szerveződve megbeszélik, és ismét felírják egy kartonra, és a falra kiteszik. A csoportok újra összejönnek, azonosítják a közös témákat és felépítik a teljes csoportok normatív és legvalószínűbb scénárióit a konferencia témakörében.

- *3. fázis: A feladat evolúciója.* A konferencia résztvevői nyílt vitában beszélnek arról, hogy a konferencia témakörében milyen továbbfejlődés várható: hogyan kezdődik valami új, mik annak a fő meghatározó elemei, melyek a külső kapcsolatai, milyen erősségeket és gyengeségeket kell figyelembe venni, hogyan változnak a korlátok időről-időre.

- *4. fázis: Jövőtervek/jövődésign-ok.* A résztvevők kiscsoportokban azonosítják a témakör leginkább kívánatos elemeit (új rendszerek, politikák, tervek, jellemzők, vagy bármiféle más dolog, amit a résztvevők kívánatosnak tartanak). A csoportok, amelyek az elképzeléseket megfogalmazzák, nem döntenek azok elfogadhatóságáról. Végül minden résztvevő közösen egy mindenki számára elfogadható scénárióba és jövőtervbe/jövődésignba beemeli a kiválasztott elképzeléseket.

- *5. fázis: Stratégiák kidolgozása.* Ismét csoportokra oszlanak és megbeszélik, hogy milyen stratégiával lehet elérni az új design-t. Értékelik, hogy a javasolt stratégiák mennyire lehetnek hatékonyak. Ha nincs egyetértés, esetleg visszatérnek a trendelemzéshez.

Ennél a módszernél telefonálók nem zavarhatják a feladaton dolgozókat. Inkább *közös vízió kialakítására törekszenek*, nem azon vitáznak, hogy kinek van igaza.

2.5. Groupware

A *Groupware*-t, a számítógép közvetítette kommunikációt (a csoport-együtműködések számítógépes szoftverjét) olyanok részére, akik földrajzilag szétszórta vannak, és annak ellenére együtt dolgozhatnak, *Murray Turoff* találta ki az 1960-as években az USA Védelmi Minisztériumának ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network)-je (mint ismeretes, ez volt az Internet előhírnöke) részére. Turoff a *számítógépes konferenciázást* – a Delphi módszert „helyezve” a számítógépre – „Computer Mediated Communication”-nak nevezte. A számítógépes konferenciázás szoftverjét az 1970-es évek elején vezette be az amerikai közönség számára a Fehér Ház „Ár és Bér Ellenőrző Bizottság”-a. (Ezt továbbfejlesztve hozták létre az Electronic Information Exchange System-t, az EIES-t, aminek üzenő, konferenciázó és osztott adatbázis kapacitásai vannak csoport munkákhoz és vélemény-megszavaztatáshoz.)

A groupware összekapcsolja a különböző helyszíneken lévő kutatókat, és hozzákapcsolja őket ugyanahhoz az adatbázis halmazhoz, hogy multi-médiás telekonferenciát lehessen szervezni a kutatók között. A groupware rendszerek lehetővé teszik az e-mailezést (egy-egynek és egy-soknak), megosztják a szerkesztett dokumentumokat, közös adatbázis elérési lehetőségeket biztosítanak, és vizualizálják a munkafolyamatot. Néhány specifikusabb *groupware funkció*:

- a tagok kérdésekre és témákra adott válaszainak összegyűjtése és továbbadása; minden válasz elérhető, ezek új gondolatokat stimulálnak és javítják a gondolkodást;
- elektronikus ötletvihar (brainstorming) ülések és más források határozott kategóriákba szervezése a további elemzéshez;
- a csoport gondolatainak elrendezése grafikusán és térben körvonalazott formában, amihez a csoport tagjai egyéenként hozzáadhatnak, vagy megjegyzéseket tehetnek a kialakuló körvonalakhoz;
- az alternatívák értékelése egy skálán való listán osztályozva olyan kritériumok szerint, amelyeket a csoport alakított ki (ami érinthet több embert, a hatás kiterjedtségét, a politikára való hatás képességét stb.);
- kommunikáció e-mail-lel;
- csoport-szótár kialakítása, hogy létrejőjön a közös terminológia, ami kiküszöböli a félrekommunikálást;

- hiperhivatkozások képzése a dokumentumok, a témák, a terminusok és a definíciók között, amelyekből a csoporttagok kiválaszthatják a leghangsúlyosabb csomópontokat („node”-okat);
- szimultán együttműködés a közös dokumentum létrehozásában, szerkesztésében és/vagy annotációjának készítésében.

A groupware keretében helyi csoportok ma úgy tudnak működni, hogy azokban nagyon távol lévő egyének is részt tudnak venni.

2.6. *Futures workshop technika*

A Futures workshop technika a kiscsoportos foglalkozásokat állítja a jövő szisztematikus megismerését lehetővé tevő eljárások sorába. Ez a technika – mint participatív és demokratikus előrejelzési eljárás – olyan önálló előrejelzési műhelymunkát lehetővé tevő foglalkozások sorozata, amelyek keretében egy-egy témakörrel egyidejűleg különböző alternatív előrejelzések készíthetők. A foglalkozásokon a résztvevők kiscsoportokba szerveződnek, saját alternatív koncepciójuk alapján megismétlik az egyes előrejelzéseket és értékelik a kialakított alternatívákat. A negatív változatokat és az azokkal kapcsolatos félelmeket a kiscsoportos műhelymunka során „megszelídítik”. A *Futures workshop technika* tehát nemcsak a sokszínű jövő kibontásában és megvalósításában segít, hanem a katasztrófát jelző jövőváltozatok előzetes szubjektív feldolgozásában és elkerülésében is.

Az eljárás főbb szakaszai:

- a résztvevők bevezetése a témául választott témakörbe;
- összpontosított képzelet;
- a közösen elfogadott jövőkép megalkotása;
- a jövő jelenhez kapcsolása;
- stratégiai utak és célok kijelölése.

A legjelentősebb szakasz a harmadik, *a közösen elfogadott jövőkép megalkotása*, mert ekkor a résztvevők a felfogások hasonlósága alapján partnereket keresnek, és együtt dolgozva, véleményükre és elképzelésükre építve átfogó jövőalternatívákat dolgoznak ki. A csoport egészének közös munkája olyan *jövőmátrix* megalkotására irányul, amely tartalmazza mindazokat az elemeket és jegyeket, amelyeket mindenki fontosnak tart a jövőben.

A Futures workshop technikák nem kényszerítik a résztvevőkre a mások által elképzelt jövőket vagy célokat, csupán segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a résztvevők egy irányított tanulási folyamaton keresztül jussanak el saját jövőképük, céljaik és tevékenységeik megfogalmazásáig. A demokratikus részvételt biztosító módszer serkenti a résztvevőket a kritikai szemlélet alkalmazására (ami elengedhetetlen az új típusú jövőépítéshez), az alternatív jövőképek kidolgozására, valamint a jelen és a jövő közötti kapcsolat megteremtésére. A jövőnek ez a participatív jellegű felépítése nagymértékben hozzájárulhat olyan jövőváltozatok kimunkálásához, amelyeket a kicsoport résztvevői megvalósíthatónak és megvalósítandónak gondolnak.

A Futures workshop technikák a jövőorientáltság vizsgálattal együtt erősíthetik a jövővel való kommunikációt, közelebb hozhatják a jövőt az egyénekhez, a társadalom jövőalkotó elemeihez, mert a jövőcélok, várakozások és remények összekapcsolódnak a jövőért végzett tevékenységekkel.

2.7. *QUEST*

A QUEST (QUick Environmental Scanning Technique) technika a jövőben várható külső környezeti hatásokat figyeli, és figyelembe veszi azokat az adott szervezet erősségeinek, gyengeségeinek, lehetőségeinek és hátrányainak szisztematikus vizsgálatában. Előrelátási technikaként úgy alkalmazható, hogy az eljárásba többlépcsős futures workshop üléseket iktatnak be. Az eljárás öt fő munkaszakaszról áll:

- előkészítés;
- környezetmegfigyelési, elemzési és értékelési workshop;
- közbülső elemzések és jelentések készítése;
- stratégiai elvárásokat kialakító workshop;
- figyelemmel kíséresi (follow up) munkálatok.

Az eljárással intézményi szintű foresight alakítható ki, azaz olyan jövőképek, stratégiák és választások rendszere, amelyeket az illető intézmény vezetősége és munkatársai is elfogadnak és preferálnak. Ők ugyanis részt vesznek ezek kialakításában, megvalósításában és a figyelemmel kíséresi munkálatokban is. A módszer segítségével intézmények, társadalmi

csoportok vagy egyének tudatosan alakíthatják a jövőhöz való viszonyukat és a jövőre vonatkozó elvárásaikat. Erre a technikára épül az ún. visionary management, ami egyre jobban terjed mint intézményi előrejelző-előrelátó tevékenységi forma.

2.8. Public Delphi eljárás

A Delphi eljárás visszacsatolásos kérdőív sorozatot használ arra, hogy felszínre hozza a résztvevők egymás véleményeire adott reakcióit. Bár a klasszikus Delphi eljárás gondosan előre kiválasztott szakértők véleményének összegyűjtését és feldolgozását végzi kérdőívek segítségével, a módszer használható a lakosság megkérdezésére is újságon vagy rádión keresztül. A „nyilvános” Delphi eljárások alkalmasak arra, hogy nemzeti elvárásokat (aspirációkat) azonosítsanak. Újság összegyűjtheti, közölheti a kérdőívekre beérkezett válaszokat, és ismételten kiküldheti a kérdőíveket. A kérdőíveket meg lehet beszélni nyilvános rádióban vagy televízióban is. A nyilvános Delphi inkább egy-egy találkozást tesz lehetővé különbözően gondolkodó emberek között, és eltérő gondolatokat hoz felszínre, nem pedig meggyőző személyiségeket állít a középpontba.

A Delphi a kérdőívek sorozatából áll. Az első kérdőív megjelenhet mint egy újság kolumna vagy felolvassák a rádióban, és a nagyközönséget megkérdezik az országuk jövőjére vonatkozó várakozásokról. Újságban először ismert újságíró felkéri az érdeklődőket, hogy szóljanak hozzá a megadott kérdéshez. Megírja, hogy milyen formában, milyen hosszúságban vár válaszokat, hogyan fog alakulni a visszajelzés, és hogyan épül bele az a következő körbe, milyen gyakran fogják publikálni az újabb köröket, és az eredmény hogyan fogja befolyásolni a nyilvános politikát. A rádióban megrendezett nyilvános Delphi esetében a folyamat a tisztességesnek ismert eltérő véleményűek rádió-beszélgetésével kezdődik. Ehhez telefonon hozzászólhatnak a hallgatók, amire a rádióban lévők azonnal reagálnak. A válaszokat feldolgozzák. A szintetizált vélemény képezi a nyilvános Delphi második körét. Ezt is kinyomtatják az újságban és/vagy beolvassák a rádióban, és azt kérik a közönségtől, hogy értékeljék azokat és adjanak további szempontokat is. Ez a folyamat mindaddig folytatódik, amíg a nemzeti konszenzus kialakul. Ez a konszenzus tartalmazza azokat az elvárásokat, várakozásokat, amelyekben megegyezések születtek és azokat is, amelyekben nem valószínű a megegyezés.

Az eljárás azokat a témaköröket érinti, amelyekben a lakosság jól/rosszul tájékozott, segítve a tervezőket a nemzeti értékek és prioritások azonosításában. A klasszikus Delphi-től abban különbözik, hogy ide mindenki jelentkezhets és a téma közismert. A névtelenséget garantálják.

A számítógépes kommunikáció elterjedésével a nyilvános Delphi-t lehet elektronikus úton is lebonyolítani. Erre számos példát találhatunk. PhD dolgozatok készítői például gyakran használják a nem-szakértői és a szakértői vélemények összegyűjtésének ezt a formáját különböző témakörök elemzése és előrejelzése kapcsán (pl. egy-egy régió környezeti állapotának és jövőbeni helyzetének megismeréséhez, a hulladékhasznosítás jövőbeni lehetőségeinek feltárásához, civil közösségek és az Európai Unió kapcsolatának kutatásához).

3. A participatív jövőkutatási módszerek megítélése

A jövőkutatás már régen felismerte a participatív jövőkutatás fontosságát, és az utóbbi években egyre szélesebb körben alkalmazza azt az elvet, hogy az előrejelzések készítésébe célszerű bevonni a stakeholdereket. Ha az előrejelzések kidolgozásában nemcsak az előrejelző szakértők és a tudományterületi specialisták vesznek részt, hanem mindazok, akiket érint a kidolgozott előrejelzés – mert részt vesznek (részt kérnek) az előrejelzési alternatívák egyikének megvalósításában (pl. egy regionális előrejelzés esetén), vagy mert az előrejelzési alternatíva megvalósult változatának élvezői vagy elszenvedői (pl. oktatásfejlesztési előrejelzés vagy egy ország társadalmi-gazdasági fejlődésére vonatkozó előrejelzés) –, akkor nagyobb az esély arra, hogy az így kidolgozott előrejelzés megalapozottabb, mint ha e nélkül készülné. A nagyobb megalapozottság a sokoldalú megközelítésből és a laikusok vélhető ötletgazdagságából és jövőre nyitottságából adódik.

A jövő körvonalazásában és a lehetséges és szükséges cselekvések kijelölésében tehát segítséget jelentenek a participatív jövőkutatási eljárások. Ezeket a módszereket most a bevezető gondolatok részben kifejtett hármasság – participativitás, jövőorientáltság és interaktivitás – szempontjából értékeljük.

A participatív jövőkutatási eljárások pozitív megítélése a participativitás szempontjából evidenciának tűnik. Mégis rá kell mutatni arra, hogy erősségük mellett érzékelhető a gyengeségük is.

A participatív jövőkutatási eljárások általános *erőssége*, hogy jövőváltozatokat, célokat, stratégiákat és taktikákat együtt alakítanak ki. Gyakran azonban az eljárásokkal kialakított precíz és magas szintű javaslatokat kevésbé precízzé és kevésbé összetett formájúvá kell változtatni, hogy azokat mindenki értelmezni tudja, és gondolkodjon azon, hogy vajon el tudja-e fogadni. A módszerek általános *gyengesége* továbbá a felszínes elemzés, a gyorsaságra és a minél előbbi konszenzus kialakítására való törekvés. Veszélyes lehet azoknak a tisztességtelen befolyása, akik manipulálni akarnak. A groupware esetében felmerülhet, hogy sokan nem tudnak könnyen elutazni valahova három napra vagy egy hétre, hogy részt vegyenek valamely ülésen. Ezért is kerülnek előtérbe napjainkban az e-mailen keresztüli vélemény összegyűjtés – úgy is, mint a groupware – különböző formái.

A Syncon elsődleges *erőssége*, hogy nagyszámú ember vehet részt fejlett gondolkodásban, gyorsan megtanítják a résztvevőket a jövőlehetőségek értelmezésére, együtt megegyeznek bizonyos kívánatos jövő általános elfogadásáról és arról, hogyan lehet azt megvalósítani. A Syncon résztvevői realisabbnak érzik a lehetőségeket, hiszen azok megjelennek a televízióban is. A Syncon sokszínűsége törekszik a feldolgozás módját illetően, hiszen felhasznál intellektuális beszélgetéseket, művészi alkotásokat és a telekommunikációt a teljességre törekvő folyamatban. A telekommunikáció révén sokkal szélesebb körűvé teszik mindazt, ami a Syncon-kerékben történik. A résztvevők számának csak a pénzkeret és a képzelőerő képezhet határt. A módszer alapvető *gyengesége* az, hogy sokkal több pénzt és szakértelmet igényel, mint más eljárások. Ezért nehéz megvalósítani és megismételni. A kommunikációs technikák használata is megfélemlíthet egyes résztvevőket.

A groupware legfőbb *erőssége* a csoport-gondolkodás és a gyors visszajelzés. Az ötletbörzék folyamatában a vélemények erősen divergálhatnak, és ha nem elég gyors a vélemények összegezése, akkor azok erősen szóródhatnak, és parttalanná tehetik a beszélgetést. Az eljárásnak kell biztosítania, hogy a gondolatok alakulásában az intelligencia fokozódjon és tisztuljon.

A *participatív jövőkutatási módszerek* – gyengeségeik ellenére is – *jelentősek*, mert mozgósítják a lakosság kisebb-nagyobb csoportját, közelebb hozzák a mindennapok emberéhez a titokzatos jövőt, és rámutatnak arra, hogy egyének, csoportok és mozgalmak képesek arra, hogy tegyenek a jövő érdekében, hiszen *tevékenységre, akciókra ösztönöznek*.

Akkor járunk el helyesen, ha nemcsak a participatív eljárásokat kombináljuk egymással, hanem azok eredményeit beépítjük a tudományos jövőkutatás folyamatába is. E módszerek tehát *kiegészítő eljárásai a klasszikus, tudományos módszereket alkalmazó jövőkutatásnak. Sajátos szemléletük folytán gazdagíthatják annak ismerethalmazát és módszertanát.*

A participatív jövőkutatási eljárások megítélése *a jövőorientáltság szemszögéből is mintha evidenciának tűnne, hiszen mi mást is szolgálhatnának a participatív jövőkutatási eljárások, ha nem a jövő gondos előkészítését, értékelését.*

A participatív jövőkutatási módszerek közül elsősorban a Syncon, valamint a Futures workshop technikák és a QUEST módszer jövőorientáltság-fokozó szerepét kell kiemelnünk. E módszerek alkalmazása egyértelműen erősíti az egyének és az intézmények jövőhöz való (remélhetőleg) pozitív viszonyát. Azok, akik részt vesznek egy Syncon vizsgálatban vagy egy futures workshopban, vagy már eleve jövőre orientáltak, vagy ha eredetileg nem voltak azok, akkor e módszertani folyamatban jövőorientálttá válhatnak. Ezek a módszerek ugyanis élő gyakorlattá teszik a jövővel való foglalkozást, hiszen közös beszélgetés keretében mindenki kifejt(het)i véleményét a jövőről, illetve azokról az előrejelzésekről, amelyek az adott témakörben elkészültek. E folyamatban a résztvevők azért válhatnak jövőre orientálttá, mert megtapasztalják, hogy másokkal konszenzusra jutva kialakíthatóak olyan jövőalternatívák, amelyek a társadalom számára elfogadhatóak és megvalósíthatóak. Nem lesz az az érzésük, hogy a jövő nélkülük valósul meg, és nem abban a formában, amelyet ők szeretnének megvalósulni látni. A jövőorientáltság erősödéséhez azonban a résztvevőknek vállalniuk kell az interaktivitás előidézte „aktivitást” és a „kölcsonösséget”.

Az interaktivitás előnyeinek és hátrányainak tanulmányozását is a participatív jövőkutatáshoz és a participatív módszerekhez kapcsolom. Az interaktivitás azért is tetten érhető ezekben a módszerekben, mert többségük közösségi módszer is, személyes jelenléttel.

Az interaktív módon megvalósuló participatív jövőkutatás számos előnyt mutathat. Az interaktivitással együtt járó közvetlenség, időbeni egyidejűség *lehetővé teszi*

- az előrejelzés kidolgozásának menetében való korai részvétel előnyeinek hasznosítását;
- az előrejelzés kidolgozásának menetébe való közvetlen beavatkozást;
- a kis és nagy változtatások következményeinek azonnali megjelenítését (szimulációját);

- a felelősségteljes gondolkodás fokozását;
- a részt vevők jövőtől való félelmeinek mérséklését;
- olyan jövőváltozatok kidolgozását, amelyeket sokan szeretnének megvalósított formában látni és megélni;
- a jövőorientált gondolkodás erősítését;
- a tanulási folyamatban való részvétel gyakorlati megvalósítását;
- a társadalmi kohézió erősítését.

Az interaktív előrejelzés-készítés *hátrányai* lehetnek ugyanakkor

- a közvetlenség nyújtotta gyors döntésből származó megalapozatlanság és elhamarkodottság;
- az előrejelzés kidolgozási szempontjainak nem kellő átgondolása;
- az előrejelzési eredményekhez való minél gyorsabb eljutás igénye miatti türelmetlenség, és ezért módszertani egyszerűsítés;
- egyes résztvevők szempontjainak dominanciája;
- egyenetlenül kidolgozott, inhomogén előrejelzési változatok;
- kevésbé megbízható előrejelzés.

Ezek a hátrányok azonban nem lehetnek gátlóak abban a tekintetben, hogy az interaktív jövőkutatásban mind nagyobb szerepet kapjanak a partícipatív jövőkutatási módszerek.

Mire kell odafigyelni?

Mindenekelőtt arra, hogy a partícipatív módszerek alkalmazása nem hierarchikus rendszerek egymással összekapcsolt változata esetén, hanem olyan hálózatok esetében használandóak, amelyekben biztosítható a nyitottság, az egymás véleményének figyelemmel kísérése és tiszteletben tartása, valamint az a készség, hogy a résztvevők tanulni akarnak egymástól. Ha mindez biztosítható, akkor mondhatjuk, hogy partícipatív és interaktív módon erősítettük egymás jövőre orientáltságát.

Felhasznált irodalom

1. *Bishop, Peter*: Monograph of Studies of the Future, University of Houston-Clear Lake, Texas, September 1993
2. *Glenn, Jerome C.*: Participatory methods, In: AC/UNU Millennium Project, Futures Research Methodology, 1994
3. *Glenn, Jerome C.*: The Futures wheel, In: AC/UNU Millennium Project, Futures Research Methodology, 1994
4. *Hideg Éva, Nováky Erzsébet*: Szakképzés és jövő, Aula Kiadó, Budapest 1998/a
5. *Hideg Éva, Nováky Erzsébet*: Egyének, társadalmi intézmények jövőorientáltsága, Jövőelméletek 2. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövőkutatás Tanszék, Budapest 1998/b
6. *Hideg, Éva, Nováky, Erzsébet*: Changing attitudes to the future in Hungary. Futures, April 2010
7. *Nováky Erzsébet*: Módszertani megújulás az előrejelzés-készítésben, In: Posztmodern és evolúció a jövőkutatásban (szerk. Hideg Éva) Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövőkutatás Tanszék, Budapest 1998/b
8. *Nováky Erzsébet*: Tuzsér település és a Felső-Szabolcsi Kistérség jövője, Jövőtanulmányok 18. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövőkutatás Tanszék, Budapest 2000
9. *Nováky Erzsébet (szerk.)*: Magyarország holnap után, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest 2001
10. *Nováky Erzsébet*: Kiskunfélegyháza jövője a participatív jövőkutatás szemléletében, Jövőtanulmányok 20. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest 2003
11. *Nováky, Erzsébet*: Participative Futures Studies, In: Action for the future (eds. Nováky, E. – Fridrik, Sz. – Szél, B.) Futures Studies Centre, Budapest University of Economic Sciences and Public Administration, Budapest, 2004
12. *Nováky Erzsébet (alkotó szerkesztő)*: Változás és jövő, Püski Kiadó, Budapest, 2008
13. *Slaughter, Richard*: Assessing the QUEST for Future Knowledge, Futures 1990/2.

JÖVŐELMÉLETEK

A sorozat célja, hogy felfrissítse a jövőkutatás egyes elméleti-metodológiai kérdésköreit. Az elméleti-metodológiai problémák újbóli átgondolását azért tartjuk időszerűnek, mert a gyors ütemben átalakuló társadalmi-gazdasági valóságunk új előrejelzési kérdéseket is felvet. Ilyenek lehetnek az előrejelezhetőség új korlátjai és lehetősége: a szemlélet- és közelítésmód váltásának szükségessége; a káosz és az instabilitás kezelése: az előrejelzési módszerek körének bővülése; az egyes módszerek ártértékelése és továbbfejlesztése; új irányzatok és témakörök megjelenése a kortárs jövőkutatásban; az előrejelzési technológia megújulásának útjai; a jövőorientáltság és a jövőkutatás demokratizálódása stb. Ezekkel a kérdésekkel mind az előrejelzés-készítésben, mind a jövőkutatás oktatásában nap mint nap találkozunk, szembesülünk. Itt az ideje annak, hogy a kérdéseket és problémákat újra átgondolva, azokra új válaszokat körvonalazzunk, vagy bemutassuk a válaszkeresés irányait, azok előnyeit és hátrányait.

Sorozatunkat nemcsak a jövőkutatás művelőinek és oktatóinak, hanem az elméleti-metodológiai kérdések iránt érdeklődő graduális, posztgraduális és Ph.D. hallgatóknak, rokon tudományterületeket művelőknek, továbbá előrejelzéseket hasznosító gyakorlati szakembereknek is ajánljuk.

A szerkesztő

Megjelent:

Hideg Éva: Új paradigmák: evolúciós és/vagy kritikai jövőkutatás?

Hideg Éva - Nováky Erzsébet: Egyének, társadalmi intézmények jövőorientáltsága

Nováky Erzsébet: A káoszelmélet és a jövőkutatás változása

Hideg Éva - Martinás Katalin: Evolúciós gazdaságelméleti alapvetés és előrelátás

Alács Péter: Demográfiai előrejelzés evolúciós modellel

Nováky Erzsébet: Modellezés a jövőkutatásban: az egyszerű modellektől az evolúciós modellekig

Hideg Éva: Általános evolúciós elmélet és modellezés a társadalomtudományokban

Martinás Katalin: A lehetséges jövők entrópikus korlátjai

Kristóf Tamás: A mesterséges neurális hálók a jövőkutatás szolgálatában

Nováky Erzsébet: A jövőkutatás módszertana stabilitás és instabilitás mellett

Vág András: Szabad hozzáférésű statisztikai adatforrások és -elemzők előrejelzési hasznosítása

Tóth László: A kritikai jövőkutatás és a forgatókönyvírás továbbfejlesztése

Vág András: Jövőkutatási célú, szabad hozzáférésű kvalitatív információforrások az Interneten

Hideg Éva: Paradigma a tudományelméletben és a társadalomtudományi kutatásokban

Vág András: Az ágensvilág perspektívái – ágensmodellek a társadalomtudományban és az előrejelzés-készítésben

Nováky Erzsébet: A jövőkutatás paradigmáihoz kapcsolódó új módszertani megközelítések

Gáspár Tamás: A jövővel való foglalkozás szintjei és síkjai

